

Президент України В. Ющенко 18 листопада 2008 р. під час презентації Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні високо оцінив внесок архівістів у виявлення, опрацювання та оприлюднення документів з тематики Голодомору.

Проте робота у цьому напрямку не завершена, адже поза науковим обігом залишається ще значний масив документів. Тому виявлення та оприлюднення документів триватимуть і надалі, залишаючись одним з перспективних напрямків діяльності державних архівних установ.

¹ Усі кількісні показники подано станом на 1 листопада 2008 р.

² Держархів Сумської області, ф. Р–7720, оп. 1, спр. 458, арк. 34.

Надія БУЦЕНКО

**ОРГАНІЗАЦІЯ ВИЯВЛЕННЯ
ПРАЦІВНИКАМИ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ
ДОКУМЕНТІВ ПРО ГОЛОДОМОР 1932–1933 рр.
ТА СКЛАДАННЯ РЕЄСТРІВ ФОНДІВ
МЕМОРІАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ**

З метою забезпечення виявлення документів, пов'язаних з трагічними подіями в Україні 1932–1933 років, архівними установами держави було проведено комплекс робіт. Вони здійснювалися в кілька етапів.

Перші спроби відновити історичну пам'ять про події 1932–1933 рр. архівісти здійснили ще на початку 90-х років ХХ століття. Саме тоді було проведено розсекречення документів у фондах обкомів партії, контрольних комісій робітничо-селянських інспекцій, обласних прокуратур, відділів охорони здоров'я та ін. Уперше було виявлено та взято на облік документи про голод на Україні в 20-х, 30-х, 40-х роках минулого століття. Інформація стала важливим історичним джерелом і була використана дослідниками – науковцями, краєзнавцями, архівістами – для написання низки книг та видання збірників документів за даною тематикою, зокрема: “Голод 1932–1933, 1946–1947 рр. Вінницька область. Документи та матеріали” (1999), Задніпровський О. “Голод в історії України”, Троян “Голод 1932–1933 років в Донбасі”, збірник документів з історії сільського господарства на Одещині, “З історії Голодомору на Херсонщині 1932–1933 рр.”, “Голод на Черкащині”.

Новим поштовхом до активізації виявлення та оприлюднення документів даної тематики стало прийняття Закону України про Голодомор 1932–1933 років в Україні. У 2006 р. архівістами було розпочато планомірну роботу з перегляду архівних фондів і виявлення документів, створення джерельної бази для вивчення історичних передумов, пере-

Виступ директора Держархіву Донецької області Н. Д. Буценко на міжвідомчому засіданні “Внесок архівістів України у відродження історичної пам’яті (до 75-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні)”

бігу та наслідків подій тих часів. Задля виконання цього завдання у стислі терміни архівістам, за попередніми підрахунками, треба було переглянути більш як 4 тис. фондів, що включають майже 150 тис. од. зб. за 1932–1933 роки. Державні архіви Дніпропетровської та Полтавської областей розширили хронологічні рамки перегляду документів, додатково перевірили 1931 та 1934 роки. Головною проблемою, яка поставала перед архівами на початку роботи, була недостатня кількість кадрів. Окрім того, пізніше архівам було передано книги актів громадянського стану, а також спогади очевидців подій, причому в невпорядкованому стані, які також потребували термінового опрацювання. Обсяги робіт були великими та вимагали значних витрат бюджету робочого часу, запланувати які було просто неможливо. Звичайно, найкращим шляхом розв’язання цієї проблеми було б встановлення реальних термінів виконання робіт, поетапність її проведення. І надалі, за умови прийняття Державної програми вивчення різних періодів історії України починаючи з 1917 р., необхідно обов’язково вирішити питання збільшення штатної чисельності архівів, оскільки ця робота потребує максимального зосередження фахівця на тематиці дослідження.

Труднощі при виявленні й роботі з документами про Голодомор полягають передусім у тому, що їхній текст, як правило, згасаючий, багато рукописного тексту, написаного нерозбірливо. Подеколи він переходить на зворотну частину аркуша, що ускладнює його прочитання. Окрім того, бракувало методичних рекомендацій, що роз’яснювали б,

як слід проводити роботу, а головне – яким чином оформляти її результати. Кожен архів розпочинав роботу на власний розсуд. Методичні рекомендації Українського інституту національної пам'яті архіви отримали вже в процесі роботи, причому вони неодноразово змінювалися та доповнювалися. Через це виникала потреба в коригуванні, на що витрачалося багато часу. Частина архівів проводили роботу силами спеціалістів відділу інформації та використання документів. У низці архівів було створено робочі групи із залученням спеціалістів інших відділів. Це було доцільно, якщо перегляду підлягали не дуже великі об'єми документів. Інакшою була ситуація в архівах, де кількість документів, які треба було переглянути, складала десятки тисяч справ.

У Держархіві Донецької області, щоб своєчасно переглянути справи 1 113 фондів подокументно, до роботи було залучено не тільки власних спеціалістів, але й фахівців з інших архівних установ області. Було складено графік роботи, за яким кожна людина відпрацювала в архіві по п'ять днів. При цьому для перегляду їм спочатку надавалися ті фонди, які територіально мали відношення до їхніх міст та районів. Таким чином, уже на початку роботи начальник кожного архівного відділу ознайомлювався з документами, які надалі могли використовуватися при підготовці виставок, написанні статей тощо. Якщо документів у зазначених фондах було небагато і залишалися ще дні для роботи, людина отримувала документи з інших фондів, які не відносилися до її території. Так вдалося провести поаркушний перегляд усіх справ. Паралельно виявлену інформацію працівники заносили до бази даних (далі – БД), яку було розроблено спеціалістами відділу інформаційно-пошукових систем. БД мала позиції описової статті архівного реєстру фондів меморіального характеру. Для складання реєстру в електронному вигляді облдержадміністрацією архіву було надано два комп'ютери. Після завершення роботи спеціалісти відділів використання документів та інформаційно-пошукових систем переглянули всі виявлені документи, ще раз уточнили коротку анотацію документів та внесли корективи до БД. Таким чином було виявлено та внесено до реєстру фондів меморіального характеру 907 документів. Роботу було завершено в червні 2008 р. Так працювали ще кілька архівів. Наприклад, Держархів Одеської області залучав до роботи спеціалістів архівних відділів райдержадміністрацій. У Держархіві Харківської області над виявленням документів у фондах під час проведення практики працювали студенти гуманітарних факультетів вузів. Виявлені та опрацьовані документи передано до Державного комітету архівів України, складено загальнодержавний реєстр фондів меморіального характеру, до якого включено 221 137 документів даної тематики. Первинне вивчення усіх фондів завершено, але надалі архіви планують здійснити більш детальний перегляд окремих фондів та справ. Паралельно з цією роботою розпочато звірку наявності справ у фондах.

Найбільшу кількість документів, що стосуються Голодомору 1932–1933 рр., було виявлено у фондах обкомів, міськкомів, райкомів партії, робітничо-селянських інспекцій, комітетів незаможних селян, райвиконкомів, рад профспілок, споживчих товариств, прокуратур, судів, відділів охорони здоров'я, політвідділів МТС, сільгоспартілей, колгоспів та ін. Виявлені архівні джерела містять відомості про причини голоду, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики, вилучення продовольчих, насінневих, фуражних фондів. Документи містять інформацію про тогочасний стан сільського господарства, економіку регіонів, організацію харчування робітників промислових підприємств тощо, дають уявлення про настрої та ставлення населення до проведення сільськогосподарських кампаній, свідчать про випадки загибелі посівів, зрив проведення сівби, факти усупільнення худоби, посилення боротьби з розкраданням хліба. Збереглися заяви та скарги селян на голодування сімей, прохання надати допомогу, повернути майно та вилучені продукти харчування. У низці документів йдеться про факти дитячої безпритульності, відправлення до дитячих будинків, про поширення епідемій тифу, шлунково-кишкових захворювань та ін. Окремою групою джерел є ті з них, що висвітлюють трагічну долю людей, які чинили опір репресивним діям влади, жорстку позицію партійного керівництва щодо сільських активістів, які допускали уповільнення проведення хлібозаготівельної кампанії, не бажали бути учасниками пограбування селян або самовільно видавали помираючим від голоду людям зерно із колгоспних комор.

Документальні джерела стали науковим підґрунтям для дослідження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Державні архіви забезпечують роботу науковців, краєзнавців, представників громадських організацій, студентів у читальних залах. У 2007–2008 рр. з документами даної тематики в архівах працювали більш як 600 дослідників. Активно використовувалися бази даних архівів. Виявлені архівістами документи потребують наукового аналізу, вивчення їх у контексті з іншими джерелами, ґрунтовного підходу та систематизації виявленої інформації.

Активно долучаючися до використання інформації виявлених документів, архівісти стали дійовими членами координаційних рад з підготовки заходів до 75-х роковин Голодомору 1932–1933 років в Україні. Спільно з іншими установами державні архіви брали участь у підготовці обласних томів Національної книги пам'яті “Голодомор 1932–1933 років на Україні”. Самостійно або в співпраці з іншими установами підготовлено та видано 26 збірників документів, ще 4 – плануються до видання. Працівники державних архівів Кіровоградської та Харківської областей взяли участь у підготовці виставок документів про трагічні події Голодомору 1932–1933 років під час проведення виїзних засідань згаданої Координаційної ради за участі Президента

України В. А. Ющенка. Архівами оцифровано документи зазначеної тематики, архівним установам низової ланки, всім зацікавленим установам надано компакт-диски для подальшого використання. Протягом 2007–2008 рр. підготовлено 314 виставок та експозицій документів – як постійно діючих в архівах, так і пересувних або організованих спільно з іншими установами. На сайтах архівів або веб-сайтах облдержадміністрацій, веб-порталі Держкомархіву України розміщено онлайнві виставки документів. За виявленими документами архівами підготовлено та проведено цикли радіопередач (116), телепередач (115), створено документальні фільми з демонстрацією документів. У засобах масової інформації архівами опубліковано 293 статті. Архівісти Харківщини взяли участь у телемарафоні “Розгойдані дзвони”, під час якого відбулася презентація відкритого порталу “Голодомор 1932–1933 років у Харківській області”. Архівісти беруть активну участь у роботі науково-практичних конференцій, круглих столів, залучаються до проведення уроків пам’яті у навчальних закладах, Всеукраїнських акцій “Колосок пам’яті”, “Україна пам’ятає”. Таким чином, архівісти України всіляко сприяють вивченню та оприлюдненню інформації про Голодомор 1932–1933 рр. в Україні.

Лариса ЛЕВЧЕНКО

**ЗБІР, ПРИЙМАННЯ НА ДЕРЖАВНЕ ЗБЕРІГАННЯ
ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ СВІДЧЕНЬ ЖЕРТВ
І ОЧЕВИДЦІВ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР. В УКРАЇНІ**

Роботу державних архівів України зі свідченнями очевидців Голодомору 1932–1933 рр. можна розподілити на два напрямки: збір свідчень з “усної історії” співробітниками державних архівів та приймання на державне зберігання матеріалів, зібраних іншими установами і пошуковими групами.

Більшість архівів розпочали збір свідчень з історії Голодомору 1932–1933 рр. ще 1989 року. Деякими з них було створено колекції документів “усної історії” або окремі фонди, на базі яких пізніше організовано дослідницьку роботу, виставки та видання збірок документів. Так, на межі ХХ–ХХІ ст. колекції свідчень уже були зібрані в державних архівах Дніпропетровської (1989 р. – колекція спогадів про Голодомор 1932–1933 рр.), Вінницької (2004 р. – “Спогади вінниччан – очевидців Голодомору”, 36 справ), Волинської (1989 р. – “Спогади громадян про відлуння голоду на Україні в 1932–1933 рр.”, 13 справ), Київської (1993 р. – “Колекція документів про голод на Київщині і Волині